

MAENDELEO YA KISWAHILI

Kiswahili ni lugha ya kibantu inayozungumzwa katika eneo kubwa la Afrika ya Mashariki. Lugha hii ya Kiswahili imesambaa katika eneo kubwa la mwambao wa Afrika ya Mashariki.

Lugha: Ni mfumo wa sauti za nasibu zilizobeba maana, zilizokubaliwa na jamii katika kuleta mawasiliano. Lugha ni chombo cha mawasiliano baina ya watu.

NADHARIA YA KISWAHILI

Kuna nadharia mbalimbali zinazoelezea asili ya lugha ya Kiswahili. Nadharia hizo ni:

- Kiswahili ni Kikongo
- Kiswahili ni pijini au Krioli
- Kiswahili ni Kiarabu
- Kiswahili ni lugha ya Vizalia
- Kiswahili ni Kibantu

Swali: Fafanua nadharia mbalimbali zinazoelezea asili ya lugha ya Kiswahili.

- **KISWAHILI NI KIKONGO**

Baadhi ya wataalamu hudai kuwa asili ya lugha ya Kiswahili ni huko Kongo ambayo baadaye iliitwa **Zaire** na sasa inaitwa Jamhuri ya Kidemokrasia ya Kongo. Dai hili linaimarishwa na wazo jingine linalodai kwamba katika vipindi kongwe vilivyopata kuwako, sehemu za pwani ya Afrika Mashariki hazikuwa zinakaliwa na watu. Kutokana na hali ya vita, uchungaji na biashara, inadaiwa kuwa Wabantu walitoka sehemu za Kongo walisambaa na kuja pwani ya Afrika ya Mashariki kupitia Kigoma. Baadhi yao walipitia sehemu za Uganda. Wakati wa kusambaa kwao, walieneza pia lugha zao ikiwemo hii ya Kiswahili.

Udhaifu wa nadharia: Wataalamu wa Nadharia hii hawajaweza kueleza na kuthibitisha Kisayansi ama Kihistoria juu ya lini hasa watu watu walianza kuishi pwani ya Afrika Mashariki.

- **KISWAHILI NI PIJINI AU KRIOLI**

Baadhi ya wataalamu hudai kuwa, asili ya Kiswahili ni mwingiliano baina ya wenyeji wa pwani ya Afrika ya Mashariki na wageni wa Kiarabu. Hudai kuwa, Kiswahili ni lugha ya kati iliyozuka ili kurahisisha au kufanikisha mawasiliano katika shughuli ya biashara ya mwanzo. Husisitiza kuwa lugha ya Kiswahili haikuwepo kabla ya hapo. Hawa huiona kuwa lugha ya Kiswahili ilianza kama **Pijini** na baadaye kuwa **Krioli**.

***Pijini**- Ni lugha ambayo huzaliwa kutokana na kukutana kwa makundi mawili yanayotumia lugha mbili tofauti. Ili makundi hayo yaweze kuelewana, kunaundwa lugha moja ambayo kitabia ni tofauti na zile zinazozungumzwa na makundi yanayohusika. Lugha hii inaweza kuwa na msamiati mwingi kutoka lugha kati ya zile mbili, au inaweza kuwa na msamiati wenye uzito sawa.

Swali: Kiswahili ni Pijini. Jadili

***Krioli**- Ni pijini iliyokomaa. Hii ni hatua ya juu ya pijini. Watu wanaozungumza pijini wanaweza kuishi pamoja na kuzoeana na hata wanaweza kuoana. Wakioana watoto wao huikuta lugha ya pijini kama lugha yao ya kwanza. Inapofika hatua hii ya watoto kuzungumza lugha hiyo, wao husemekana wanazungumza Krioli.

Nadharia hii hutumia kigezo cha msamiati wa Kiswahili kuonesha uhusiano uliopo kati ya Kiswahili na Kiarabu. Hawa wanaamini kuwa kwa kiasi kikubwa Kiarabu kimehusika katika kuzaliwa lugha ya Kiswahili.

Udhaifu- Udhaifu wa nadharia hii ni kwamba, hutumia kigezo cha msamiati tu bila kuzingatia vipengele vingine vya lugha kama vile matamshi, muundo wa maneno au muundo wa sentensi za Kiswahili.

Maswali:

1. Kiswahili ni Krioli. Jadili
2. Kiswahili si Pijini wala Krioli. Jadili
3. Onesha udhaifu wa hoja unaodhihirisha kuwa Kiswahili si Pijini wala Krioli.
4. Fafanua hoja zinazodhihirisha kuwa Kiswahili ni Pijini au Krioli.

- **KISWAHILI NI LUGHA YA VIZALIA**

Nadharia hii hudai kuwa, Kiswahili ni lugha ya watu wa jamii ya vizalia waliotokana na mwingiliano kati ya Waarabu na wanawake wa pwani ya Afrika ya Mashariki. Kutokana na kuingiliana huko palizaliwa watoto wenye mchanganyiko wa damu yaani Waswahili ambao hawakuwa Waarabu wala Wabantu.

Nadharia hii inafanua kuwa, Waarabu waliohamia Afrika ya Mashariki walioa wanawake wa Kiafrika. Watoto wao walijifunza maneno ya Kiarabu kutoka kwa baba zao na maneno ya kibantu kutoka kwa mama zao. Katika jitihada ya kujirekebisha kutoka tamaduni za wazazi wao, vizalia hao walianza kutumia lugha mpya ambayo kwa kiasi kikubwa ilikuwa ni upotoshaji wa lugha ya Kiarabu. Lugha hii ndiyo baadaye ilikuwa Kiswahili.

Nadharia hii inashindwa kuthibitisha Kiisimu na Kihistoria kuwepo kwa lahaja mbalimbali za Kiswahili katika mwambao wa Afrika ya Mashariki na visiwa vya jirani ambazo zinahusiana katika matamshi, msamiati na sarufi kwa ujumla.

- **KISWAHILI NI KIARABU**

Baadhi ya wananadharia wanaamini kuwa asili ya lugha ya Kiswahili ni Kiarabu. Hawa wanakuja na hoja kuu tatu ambazo wanazitumia, Hoja hizo ni:

- (a) **Maneno mengi ya lugha ya Kiarabu katika Kiswahili**, hawa wanaamini kwamba uwepo wa maneno mengi yenye asili ya Kiarabu katika lugha ya Kiswahili ni ishara tosha kuwa Kiswahili kilianza kama pijini ya Kiarabu.
- (b) **Neno lenyewe Kiswahili**, inadaiwa kuwa asili ya neno Kiswahili limetokana na neno la Kiarabu. Neno Kiswahili linatokana na neno “Sahil” (Umoja) na “Swahil” (Wingi)
- (c) Inadaiwa kuwa Kiswahili kilianza pwani na idadi kubwa ya watu wa pwani ni waislamu, na kwa kuwa uislamu uliletwa na waarabu, basi Kiswahili nacho kililetwa na Waarabu.

Udhaifu

- (a) Tukianza na dai la kwanza, Lugha ya Kiswahili haina maneno ya Kiarabu pekee, yapo maneno ya Kiingereza, Kiajemi, Kijerumani n.k. Hivyo lugha yoyote huwa na maneno ya mkopo.
- (b) Kigezo cha dini hakina mashiko, kwani lugha haiwi lugha kwa sababu ya imani. Ikumbukwe pia lugha zilianza kabla ya majilio ya Uislamu. Pia ikumbukwe kwamba tunaweza kutumia lugha kufasili dini lakini hatuwezi kutumia dini kufasili lugha.

Maswali:

1. Fafanua madai yanayodai kwamba, “Kiswahili ni Kiarabu”
2. “Kiswahili ni Kiarabu kwa jina lake lakini ni Kibantu kwa tabia yake.” Jadili
3. Fafanua udhaifu wa hoja unaosema kwamba, “Asili ya lugha ya Kiswahili ni kibantu.”

- **KISWAHILI NI KIBANTU**

Nadharia hii huchunguza lugha ya Kiswahili katika mfumo mzima wa historia ya mgawanyo wa kusambaa kwa lugha za Kibantu. Nadharia hii huhitimisha kuwa, Kiswahili ni mojawapo ya lugha katika jamii kubwa ya lugha za Kibantu. Katika kuthibitisha kuwa Kiswahili ni Kibantu, nadharia hutumia ushahidi wa Kiisimu na Kihistoria.

01: Ushahidi wa Kihistoria

Ushahidi wa kihistoria unathibitisha kuwa lugha ya Kiswahili ilianza kuzungumzwa katika upwa wa Afrika Mashariki kabla hata ya ujio wa wageni kama vile Waarabu na Wazungu. Ushahidi huu ulitolewa na wageni mbalimbali waliofika hapa Afrika Mashariki. Wote wanathibitisha kuwa lugha ya Kiswahili ilizungumzwa hapa Afrika Mashariki kabla ya ujio wa wageni. Ushahidi huo ni:

➤ Ugunduzi wa Ali – Idris

Ugunduzi huu yasemekana ulifanywa huko Sicily yapata mwaka 1100-1166, kwenye mahakama ya mfalme Roger II. Licha ya kufahamika kuwa, Kiswahili kilipata kuandikwa kabla ya karne ya 10bk, Ali- Idris alikuwa wa kwanza kugundua jina la zamani la Zanzibar kuwa ni Unguja. Katika maelezo yake anaandika majina kama vile kikombe, mkono wa tembo, muriani na sukari ambazo ni ndizi mbalimbali zilzokuwa zikipatikana huko.

➤ Ushahidi wa Marco polo

Huyu ni mzungu ambaye alijishughulisha sana na masuala mbalimbali ya kijiografia na alisafiri sehemu nyingi duniani. Marco polo aliandika hivi:

“ Zanzibar ni kisiwa kizuri ambacho kina ukubwa maili 200. Watu wake wanaabudu(Mungu). Wana mfalme na wanatumia lugha yao na hawalipi kodi (Ushuru) kwa mtu.”(Safari za Marco polo 1958:301)

Marco Polo inasemekana aliandika kitabu cha Jiografia ambacho hakikupatwa kuchapishwa lakini sehemu zake zimeweza kutafsiriwa kwa Kirusi na Kifaransa. Mfano mmojawapo ni huu ufuatao:

“Katika visiwa cha Djawaga vilivyoshughulikiwa katika sura hii, ni kile kisiwa cha Andjaba ambacho mji wake mkuu unaitwa kwa lugha ya kwao- Zanzibar- Ungudya na wakazi wake japokuwa ni mchanganyiko, kwa sasa wengi wao ni waislam... chakula chao kikuu ni ndizi. Kuna ndizi za aina tano ambazo zinajulikana kama kundi, Fili ambazo uzito wake waweza kuwa wakia 12,Omani, Mariyani, Sukari...”

Maelezo haya ya Marco Polo yanathibitisha mambo ya msingi kuhusu wakazi wa mwambao wa pwani ya Afrika ya Mashariki na lugha yao.

➤ **Ushahidi wa Al- Masudi (915BK)**

Katika moja ya maandishi yake, Al-Masudi anazungumzia juu ya wakazi wa mwambao ambao walijulikana kwa jina la “Wazanji”. Kwa dhana hii neno Zanzibar linatokana *Zenjibar* yaani pwani ya “Zanji”. Katika maelezo yake Al- Masudi anaonesha kwamba, Wazenji walikuwa watawala *wakilimi* ambao waliaminiwa kuwa walitawala kwa nguvu za Mungu. Kuna maelezo kwamba huenda neno Wakilimi lina maana ya Wafalme. Al- Masudi alisisitiza katika maelezo yake kuwa, *Wazenji* walitema lugha kwa ufasaha na walikuwa na viongozi waliowahutubia kwa lugha yao. Kutokana na neno “Zanji” kuna uwezekano kuwa kabla majilio ya Waarabu, Kiswahili kiliitwa “Kiazania” au “Kizanji” na wageni waliofika pwani.

➤ **Historia ya Kilwa**

Kimsingi habari zinaeleza historia ya Kilwa karne ya 10-16BK na zinahusisha na kutaja majina ya utani kama vile *Mkoma watu*, *nguo nyingi* n.k ambayo walipewa masultani wa kwanza wa Kilwa **Ali Ibn Hussein** na mwanae **Mohamed ibn Ali**. Kutokana na habari hizi, huenda lugha ya Kiswahili ilishaanza kusemwa mnamo karne ya 10 au ya 11BK. Maelezo ya kihistoria yanaeleza juu ya Sultan aliyetwa **Talt ibn Al Husaini** ambaye alipewa jina la utani la **Hasha hazifiki**

➤ **Vitabu vya Peryplus na Yu-Yang-Tsa-Tsu**

Kitabu cha Peryplus kinahusu mwongozo wa bahari ya Hindi. Inadhaniwa kiliandikwa karne ya kwanza huko Alexandria. Kinataja habari za Azania (Afrika Mashariki) na habari za vyombo kama vile ngalawa, madema na mitepe. Kinaeleza kuwa, wageni walitozwa ushuru na wafanyabiashara wenyeji, wanajua pia lugha ya wenyeji vizuri. Kitabu cha Yu-Yang-Tsa-Tsu kinaelezea habari za upwa wa Afrika ya Mashariki na Shughuli mbalimbali za wachina hapa Afrika Ya Mashariki. Kitabu kingine kiitwacho Chu-fan-chi kilichapishwa 1226 kinaelezea habari za Zanzibar. Kinaelezea habari za biashara, vyakula, dini na wanyama wa pwani ya Afrika Mashariki.

➤ **Ushairi wa Kiswahili**

(a) *Utenzi wa Fumo Liyongo*

Shairi la zamani kabisa lillilopata kuandikwa la Kiswahili, linalojulikana ni lile la la utenzi wa Fumo Liyongo. Utenzi huu inasemekana uliandikwa karne ya 13BK. Kuweco kwa shairi hili kunadhihirisha kuweco kwa lugha ya Kiswahili kabla ya hapo. Huenda Kiswahili kilianza kutumika kabla ya karne ya 10BK. Miongoni mwa ubeti wa utenzi nii huu:

Liyongo Kitamkali

Akabalaghi vijali

Akawa mtu wa kweli

Na hiba huongeya

(Kutoka E.A. Swahili Committee) Lugha hii ndio mfano wa lugha iliyokuwa ikitumika kunako karne ya 13BK. Ni wazi kuwa, lugha ilianza kusemwa mapema kabla ya muda huo.

(b) Utenzi wa tambuka karne ya 18 BK

Utenzi huu uliandikwa mnamo karne ya 18 kuanzia 1700 na kuendelea (tarehe kamili haijulikani). Utenzi huu umeandikwa kwa kutumia lugha (lahaja ya kimvita) ambayo ni moja ya lahaja za lugha ya Kiswahili.

➤ **Ushahidi wa Ibn Batuta Karne ya 14 KB**

Mohammad bin Batuta ana asili ya taifa la kiarabu. Alifika upwa wa Afrika Mashariki kunako 1331 BK. Katika maandishi yake anaelezea maisha ya watu wan chi hii ya Afrika mashariki ingawa yeye aliita nchi ya waswahili. Anataja miji kama vile Mogadishu na Kilwa .Anadai kuwa,

“Basi nilianza safari baharini kutoka Mogadishu kwenda nchi ya waswahili na mji wa Kilwa ambao umo katika nchi ya Zanji. Tulifika Mombasa kisiwa kikubwa , mwendo wa siku mbili kutoka nchi ya waswahili.....watu hawajishughulishi na kilimo, ingawa huagiza nafaka kutoka kwa waswahili”.

Maelezo yaliotolewa hapa yanahusu eneo au mahali ambapo waswahili walikuwa wakiishi. Lakini maelezo mengi ya msingi yanaonesha kuwa ,watu huwa walikuwa wakiishi katika upwa wa afrika Mashariki kuanzia sehemu za bara upande wa kaskazini hadi msumbiji na Bukini kwa upande wa kusini.

➤ **Maandishi ya Morice (Karne ya 18 BK)**

Maandishi haya yalijitokeza mwaka 1776. Katika maandishi haya , Morice anawagawa wakazi wa Afrika Mashariki katika makundi matatu ambayo ni; **Waarabu, Masuriyama na Waafrika.** Anaendelea kusesitiza kuwa, Masuriyama na Waafrika walishakaa na kuungana kama jumua moja, wakaoleana na kusema lugha moja ya kiasuriama. Kuna wazo kuwa, huwenda Kisuriyama ndicho Kiswahili cha leo.

02: Ushahidi wa Kiisimu

Ushahidi wa kiisimu ni ushahidi unaothibitishwa kwa misingi ya sayansi ya lugha. **Isimu** ni taaluma inayoangalia lugha kwa undani (Kisayansi). Ushahidi huu unadhihirisha kuwa asili ya lugha ya Kiswahili ni Kibantu, ushahidi huu unadhihirisha hayo kwa hoja zifuatazo:

➤ **Utafiti wa Marcom Guthrie**

Huyu ni mwanaisimu kutoka chuo kikuu cha London, Uingereza. Alitumia miaka 20 kuchunguza uhusiano uliopo baina ya lugha za Kibantu zilizoko katika eneo ambalo hukaliwa na Wabantu. Sehemu hii ni ile inayojulikana Afrika, kusini mwa jangwa la Sahara.

Alifanya uchunguzi wa mashina/mizizi ya maneno 22,000 kutoka lugha 200 za Kibantu. Katika uchunguzi wake alikuta mizizi (mashina) 2,300 imezagaa katika lugha mbalimbali za Kibantu na Kiswahili kikiwemo. Mashina/mizizi 500 yalilingana katika lugha zote 200. Mashina haya yalipatikana katika lugha zote za Kibantu. Mashina haya yalikuwa ya asili moja.

➤ **Msamiati**

Msamiati wa msingi wa lugha ya Kiswahili na lugha za Kibantu unafanana kabisa. Msamiati wa msingi ni ule unaohusu mambo ambayo hayabadilikibadiliki kutokana na mabadiliko ya utamaduni. Tofauti zinaweza kujitokeza katika matamshi au mabadiliko kidogo ya viambishi vyake, lakini si mzizi.

Kiswahili	Kindali	Kizigua	Kijita
Mtu	Umundu	Mntu	Omuntu
Maji	Amishi	Manzi	Amanji
Moto	Umlilo	Moto	Omulilo

➤ **Tungo (Sentensi) za Kiswahili**

Miundo ya tungo (Sentensi) za maneno ya Kiswahili zinafanana sana na miundo ya tungo za maneno ya Kibantu. Sentensi za Kiswahili na lugha za Kibantu zina Kiima na Kiarifu.

	K	A
Kiswahili	Juma	anakula ugali
Kizigua	Juma	adya ugali
Kisukuma	Juma	alelya bugali
Kindali	Juma	akulya ubhugali
Kijita	Juma	kalya ubusima

➤ **Ngeli za majina**

Hapa kuna makubaliano kufuatana na ngeli katika maumbo ya nomino (Umoja na wingi wa majina) pamoja na upatanisho wa kisarufi.

(a) Kigezo cha maumbo ya majina

Kigezo hiki hufuata maumbo ya umoja na wingi katika kuyaaanisha majina. Majina yaliyo mengi katika lugha ya Kiswahili na lugha za Kibantu hufuata mkondo wa umoja na wingi. Majina ya lugha za Kiswahili na lugha za Kibantu yaliyo mengi yana maumbo dhahiri ya umoja na wingi.

Mfano

	Umoja	Wingi
Kiswahili	Mtu	Watu
Kikurya	Omonto	Banto (abanto)
Kizigua	Mntu	Bhantu

(b) Kigezo cha Upatanisho wa Kisarufi

Katika kigezo hiki tunaangalia uhusiano uliopo kati ya nomino/vivumishi na viambishi awali vya nafsi katika vitenzi vya Kiswahili na Kibantu. Vivumishi, majina pamoja na vitenzi hivyo hubadilika kutokana na maumbo ya umoja na wingi.

Mfano

	Umoja	Wingi
Kiswahili	Baba analima	Baba wanalima
Kindali	Utata akulima	Abhatata bhakulima
Kikurya	Tata ararema	Bata(Tata) bararema
Kijita	Tata kalmia	Batata abalima

➤ **Vitenzi vya Kiswahili na Kibantu**

Kuna uhusiano mkubwa sana kati ya vitenzi vya Kiswahili na vile vya Kibantu. Vipengele vinavyoathibisha uhusiano huu ni:

(a) Viambishi

Lugha ya Kiswahili na lugha za Kibantu, vitenzi vyake hujengwa na mzizi pamoja na viambishi vyake (awali na tamati)

Mfano

Kiswahili - Analima = A-na-lim-a

Kikuyu - Arerema = A-re-rem-a

Kindali - Akulima = A-ku-lim-a

(b) Mnyumbuliko wa vitenzi

Mnyumbuliko wa vitenzi vya Kiswahili unafanana na ule wa vitenzi vya lugha za Kibantu.

Mfano:

Kiswahili	Kucheka	kuchekesha	Kuchekelea
Kindali	Kuseka	kusekasha	Kusekelela
Kibena	Kuheka	Kuhekesha	Kuhekelea
Kinyamwezi	Kuseka	Kusekasha	Kusekelela
Kikaguru	Kuseka	kusekesha	Kusekelela

(c) Mwanzo wa vitenzi

Mwanzo wa vitenzi vya Kiswahili na Kibantu huanza na Viambishi vya nafsi.

Mfano:

Kiswahili – Analima = A-na-lim-a

Kikuyu - Arerema = A-re-rem-a

Kindali - Akulima = A-ku-lim-a

(d) Mwisho wa vitenzi

Vitenzi vingi vya lugha za Kibantu na lugha ya Kiswahili huishia na irabu –a

Kiswahili – analim –a = A-na-lim-a

Kikuyu - arerem –a = A-re-rem-a

Kindali - akulim - a =A- ku-lim-a

Maswali:

1. “Kiswahili ni Kibantu.” Thibitisha kwa ushahidi wa Kiisimu na Kihistoria.
2. “ Kiswahili ni Kiarabu.” Jadili kwa kutumia ushahidi wa Kiisimu na kihistoria
3. Thibitisha kwa ushahidi wa Kihistoria kuwa Kiswahili ni Kibantu

LAHAJA

Lahaja ni tofauti ndogondogo zinazojitokeza katika lugha kuu yenye asili moja. Tofauti hizo ziko katika matamshi ,Lafudhi, maumbo au matumizi ya maneno. Lahaja ni vilugha vidogovidogo vya lugha moja. Lahaja ni mojawapo kati ya lugha ambazo kusema kweli huhesabika kama lugha moja isipokuwa zinatofautiana katika baadhi ya vipengele kama vile: Lafudhi, fonolojia, msamiati usiokuwa wa msingi au miundo.

Watu wanaozungumza lahaja moja wanajisimamia kama kundi mahsusi la kijamii au wanaishi pamoja katika sehemu mahsusi ya kijiografia. Lahaja zinaweza kufanana sana au kutofautiana mno. Lahaja hutofautiana katika matamshi, muundo wa kisarufi na msamiati.

Chanzo cha Lahaja

- (a) **Utengano wa watu kijiografia:** Wazungumzaji wa lugha fulani wanapoongezeka idadi huanza kusambaa na kuenea kutoka eneo moja kwenda lingine kutafuta mahitaji yao ya asili. Kusambaa huko huweza kusababishwa na matatizo mengi kama vile njaa, ukame, vita, shughuliza uvuvi, shughuli za kilimo na ufugaji, elimu, kazi, n.k. Watu wanapohamia kwenye eneo jipya hutengwa na makundi mbalimbali ya wazungumzaji wengine. Makundi hayo huwa wana lugha zao ambazo humletea athari katika uzungumzaji wake. Kwa hiyo basi, kitendo hicho husababisha kutokea kwa utofauti katika uzungumzaji wa lugha hiyo. Ikumbukwe watu wanaweza kutenganishwa kwa milima, mabonde, mito na kadhalika.

- **(b) Utengano wa watu kitabaka:** Katika jumuiya moja kunaweza kumea au kuibuka kwa matabaka mbalimbali ya watu. Kila tabaka hujihisi na kujitambulisha kwa namna ya pekee japokuwa matabaka hayo huishi katika eneo moja la kijiografia. Msingi wa utabaka unaweza kuwa ni wa kiuchumi, kijamii, kisiasa, kielimu, kiutamaduni, au kidini. Aidha mawasiliano ya mara kwa mara baina ya watu walio katika matabaka mbalimbali hupungua. Hivyo nafasi hiyo ikishapotea hupelekea kuchipuka kwa upekee wa usemaji au uzungumzaji miongoni mwa watu hao.
- **(c) Kupita kwa wakati:** Jamii ya wazungumzaji inapohamia kwenye mazingira mapya hukutana na mambo mapya yenye utamaduni mpya. Hivyo ni lazima hali hiyo isababishwe kutokea kwa utofauti wa uzungumzaji wa lugha zao. Kwa mfano, jamii inapohamia karibu na vyanzo vya maji hujishughulisha zaidi na mambo yanayohusiana na mazingira kama hayo. Pia jamii inapohamia mijini vivyo hivyo hujishughulisha sana na mambo yanayohusu shughuli kadhaa za mijini. Na endapo jamii hiyohiyo itaamia mikoani itakuwa anajishughulisha na masuala ya shambani. Kwa hiyo, hali kama hiyo nayo hupelekea kutokea kwa utofauti katika uzungumzaji wao. Kwa mfano, jamii ile iliyohamia kwenye vyanzo vya maji itajishughulisha na shughuli kama vile kilimo, uvuvi, uwindaji, ufinyanzi, uhunzi, ujenzi, ufugaji, n.k. Hivyo basi, shughuli zinazofanyika katika eneo fulani huathiri hata namna ya uzungumzaji wa lugha inayotumiwa na wazungumzaji wa aina tofauti tofauti. Matokeo yake husababisha kuzaliwa kwa maneno mapya yatakayoendana na mazingira husika na kusababisha kutokea kwa lugha tofauti.

Aina za Lahaja

Kuna aina kuu mbili (2) za Lahaja. Aina hizo ni:

1. Lahaja za kijamii

Ni lahaja ambazo huzuka kutokana na vigezo vya kijamii kama vile tofauti za mielekeo ya kitabaka, elimu, jinsia au umri. Lugha moja inaweza kuzua lahaja mbalimbali kwa misingi ya kitabaka. Aghalabu watu wa tabaka moja mfano, wasomi huwa na lahaja yao tofauti na watu wasiokuwa wasomi. Ajira pia huwagawa watu kitabaka, watu wenye ajira moja huweza kuzalisha lahaja yao.

2. Lahaja za kijiografia

Lahaja kijiografia ni mgao wa lugha uliozuka kutokana na vizuizi vya kijiografia, hususani milima, mito, maziwa au jangwa na hata upana wa eneo la lugha. Lahaja za kijiografia ndizo tunaziona katika lugha ya Kiswahili. Lahaja hizi zimeenea katika eneo la pwani ya Afrika Mashariki na tabia

zinaonesha kuwa zote zina msingi mmoja wa lugha ya Kiswahili ambayo ni asili ya kibantu. Lahaja hizo ni:

(i) Kingozi

Lugha hii ilikuwa ikizungumzwa tangu kale huko Kismayu na Kaskazini mwa Lamu. Inasemekana kuwa asili ya lugha ya Kingozi inatokana na jamii ya watu walioishi katika mji wa zamani ulioitwa 'Ngozi' na kabila watu wake liliitwa 'Wangozi' Kuna ushahidi kuwa, lugha hiyo ilipata katika baraza kuu la nchi ya Pate(bunge) na serikali ya nchi hiyo.

(ii) Kiunguja

Lugha hii ilitumika unguja mjini na viunga vyake.

(iii) Kihadimu na Kitumbatu

Lugha ya Kihadimu na Kitumbatu, kama zilivyo lugha nyingine za Kiswahili, zina maneno machache ya asili ya kigeni. Kihadimu pia huitwa Kikae au Kimakunduchi, kina maneno mengi ya asili ya Kiswahili. Kimsingi Kitumbatu na Kihadimu zinatofautiana sana na Kiunguja, lakini zinakaribiana sana na Kipemba.

(iv) Kingao

Hii ni lugha inayotumika sehemu za Kilwa na kuendelea kusini mwake. Lugha hii inafanana na lugha za makabila yanayoizunguka Kilwa.

(v) Kimrima

Lugha ya Kimrima inazungumzwa sehemu za mwambao kuanzia Vanga, Tanga, Pangani, Dar es Salaam, Rufiji na Mafia. Kimrima kinafanana na Kimtang'ata, Kivumba na Kiunguja kwa kiasi Fulani.

(vi) Kipemba

Lugha hii hutumika kisiwani Pemba. Lahaja hii inachanganya maneno mbalimbali kama vile Kimvita, Kimtang'ata au Kitumbatu.

(vii) Kimtang'ata

Lugha hii inasemwa sehemu za Mrima, hasa za Tanga na Pangani na inayopakana nayo. Kimtang'ata vilevile kinafanana na Kimvita na Kijomvu.

(viii) Kivumba

Lugha hii husemwa katika sehemu za Vanga na Wasini. Sehemu hizi ziko kusini mwa pwani ya Kenya.

(ix)Chimbalazi/ Chimiini

Lugha hii hutumika kaskazini karibu na Mogadishu, Somalia. Mahali ambapo lugha hii huzungumzwa sana ni Marka na Barawa

(x)Kingazija

Hii ni lugha ambayo inazungumzwa sehemu na wenyeji wa Kisiwa cha ngazija (Comoro)

(xi)Kitikuu

Lugha hii inapatikana kaskazini mwa Lamu na katika visiwa vingine vinavyokaribiana. Sehemu hii inaendelea hadi huko Somalia sehemu ya Kismayu. Hii ndiyo sehemu inayoitwa Shungwaya na ambapo wengi wanaamini kuwa ni chimbuko la lugha ya Kiswahili.

(xii)Kisiu

Lugha hii husemwa kuzunguka mji wa Siu. Kisiu ni lugha inayofanana na lugha ya Kiamu na Kipate.

(xiii)Kipate

Pate ni Kisiwa maarufu chenye historia ya muda mrefu katika pwani ya Afrika Mashariki. Kisiwa hiki kiko kaskazini mwa pwani ya Kenya, mashariki ya Lamu.

(xiv)Kiamu

Lugha hii huzungumzwa katika kisiwa cha Amu (Lamu). Kiamu kina maneno mengi ya lugha za Kibantu.

(xv)Kimvita

Chimbuko la lugha hii ni kisiwa cha Mombasa. Kimvita ni lugha iliyo katikati, yaani inatenga lugha za kaskazini (Kiamu, kisiu, kipate n.k) na zile za kusini (Kimtang'ata, Kivumba, Kipemba n.k)

(xvi)Kingare, Kijomvu na Chichifundi

Chichifundi huzungumzwa sehemu zilizo kusini ya Gazi na kati ya mito ya Mkurumiji na Ranisi. Lugha hii imekaribiana na Kivumba. Kingare, lugha hii huzungumzwa eneo la Mombasa, sehemu ya bandari ya Kilindini. Kijomvu huzungumzwa kaskazini mwa Mombasa. Kijomvu hukaribiana sana na Kimvita.

MGAWANYO WA LAHAJA

Lahaja zinaweza kugawanywa katika makundi manne kama ifuatavyo:

1. Lahaja za kaskazini

Lahaja hizi ziko mwambao wa Somalia na Kenya. Hujumuisha lahaja ndogondogo kama vile kiamu, Kitukuu, Kipate, Kingozi, Kisiu, Chimalazi/Chimiini

2. Lahaja za kusini

Lahaja hizi ziko Pemba, Unguja na Komoro na hujumuisha Kiunguja, Kihadimu, Kipemba, Kingazija, Kitumbatu n.k

3. Lahaja za katikati

Lahaja hizi hujumuisha lahaja za Kivumba, Kimtang'ata, Kimrima, Kimvita, Kingao n.k

4. Lahaja za bara

Hizi hujumuisha lahaja za Kingwana (Kongo) na misemo ya wageni kama vile wazungu na wahindi.

MAMBO YANAYODHOOFISHA LAHAJA

- (a) Maendeleo ya njia za usafiri kama vile barabara, reli, meli n.k
- (b) Maendeleo ya njia za upashanaji habari kama vile redio, televisheni na magazeti.
- (c) Kuwepo chini ya utawala wa dini moja
- (d) Usanifishaji: Hasa inaposanifishwa lahaja moja
- (e) Biashara: Kwa kuwa huwakutanisha watu pamoja

DHIMA YA LAHAJA KATIKA LUGHA

- (i) **Kukuza lugha:** Lugha ya Kiswahili imechukua baadhi ya misamiati yake kutoka baadhi ya lahaja

Mfano

Kivumba

Kiswahili sanifu

Kawashindi -

Aliwashinda

(ii) Kusanifisha lugha

(iii) Kuonesha mitindo mbalimbali ya wazungumzaji

(iv) Kupamba mazungumzo ya wazungumzaji mbalimbali: Kwa kuwa wazungumzaji huibuka na misemo mbalimbali.

MASWALI

1. Lahaja ni nini? Jadili ukizingatia maana, dhima na manbo yanayosababisha kutokea kwake.
2. Fafanua lahaja tano (5) za Kiswahili
3. Chora ramani ya Afrika ya Masharika kisha oneshwa mgawanyo wa Lahaja

USANIFISHAJI WA KISWAHILI

Kusanifisha lugha ni kulinganisha lugha na kuifanya lugha ikubalike kwa watu wote wanaohusika kimatumizi. Mambo muhimu katika usanifishaji wa lugha ni pamoja na kuangalia usahihi wake kisarufi na kimatamshi. Usanifishaji wa lugha unahitajika ikiwa kuna jami ya vikundi mbalimbali vya watu wanaozungumza lugha moja lakini vina matamshi na maandishi tofautitofauti baina ya vikundi hivyo. Kiswahili cha leo ni matokeo ya usanifishaji wa lahaja nyingi zilizokuwa zikipatikana pwani ya Afrika Mashariki. Hapo mwanzo hatukuwa na aina moja ya Kiswahili ambacho kilikuwa na maandishi na matamshi ya aina moja. Hivyo, usanifishaji wa Kiswahili ulihitajika ili kuweza kupata Kiswahili cha leo.

Katika usanifishaji wa lugha ya Kiswahili, makundi yaliyohusika zaidi ni madhehebu ya kidini kama vile; **Church** Missionary Society (C.M.S), Universities Mission to Central Africa (U.M.C.A), London Society na Free Methodist. Madhehebu haya yalijenga makao yao katika sehemu mbalimbali za nchi za Afrika Mashariki. Kutokana na hali hiyo, walipoanza kueneza dini zao waliwajibika kutumia Kiswahili cha wenyeji wa sehemu za makao yao. Kwa hiyo, wale waliofika Unguja (U.M.C.A) walitumia Kiunguja na wale waliofika Mombasa (C.M.S) walitumia Kimvita. Hali hii ilizusha mgogoro miongoni mwa madhehebu haya. Madhebu hayo yalianza kuzozana kuhusu njia ya mwafaka ya kuendeleza Kiswahili. Dhehebu la Edward la U.M.C.A lilitumia Kiunguja katika mahubiri yao. Dhehebu la Krapf la C.M.S lilitumia Kimvita. Kati ya madhehebu haya mawili kulizuka mgogoro kuhusu lahaja iliyofaa kustawisha Kiswahili.

Kutokana na mgogoro huo Gavana wa Tanganyika alititisha mkutano mwaka 1925 ili kujadili lugha ambayo ilifaa kustawishwa kama lugha ya mawasiliano nchini Tanganyika. Lengo la mkutano huo lilikuwa kutafuta lugha moja ya Kienyeji ambayo ingetumiwa katika shule zote za Afrika Mashariki. Katika mkutano huo, uamuzi ulifikiwa kwamba Kiswahili kitakuwa lugha

itakayotumiwa. Baada ya mkutano huo kulibuniwa kamati kuu ya kupiga chapa (Central Publishing Committee).

Kazi ya kamati hii ilikuwa ni kujishughulisha na azma zote za kupigisha chapa vitabu vya shule visivyokuwa vya dini ambavyo vingetumika katika sehemu zote ambako Kiswahili kilikuwa kinatumiwa katika Afrika Mashariki.

Hatua ya kwanza iliyochukuliwa na kamati hiyo ya Afrika ni kuzishauri nchi zingine za Afrika Mashariki kufuata mtindo mmoja wa kukiendeleza Kiswahili kwa hati za Kilatini. Katika mkutano huo, uamuzi wa kutumia **Kiunguja** badala ya Kimvita ulitiliwa mkazo. Mwaka 1929, katibu wa Halmashauri wa magavana wa Afrika Mashariki aliziandikia serikali nne zilizohusika kuhusu suala la kubuni kamati ya lugha ya Afrika Mashariki. Mnamo tarehe **01-01-1930** kamati ya Afrika Mashariki ilianzishwa iliyoitwa **INTER- TERRITORIAL LANGUAGE (Swahili) COMMITTEE**.

MASWALI:

- (1) Eleza sababu zilizofanya kiunguja kiteuliwe kuwa msingi wa lahaja ya usanifishaji.
- (2) "Kuteuliwa kwa lahaja ya Kiunguja kulidumaza lahaja nyingine za Kiswahili." Thibitisha

Umuhimu wa usanifishaji

- (i) Kupata aina moja ya lugha itakayotumika katika shughuli zote muhimu kama vile; mwawasiliano, ufundishaji n.k
- (ii) Kukuza msamiati wake na kuhakikisha kuwa kuna aina moja ya msamiati.
- (iii) Kurahisisha mawasiliano miongoni mwa watumiaji wa lugha hiyo; kwa kuweka maneno kiarabu na ya kigeni katika muundo wa maneno ya kibantu.
- (iv) Kurahisisha maneno yote ambayo yameishilia kuendelezwa kimakosa kutokana na hali ya kutumiwa mara kwa mara.
- (v) Kiswahili kilisanifiwa kwa lengo la kuandikwa kamusi na vitabu vya Kiswahili.
- (vi) Kiswahili kilisanifiwa ili kuwa na hati moja ya kuandikia.

Hatua zilizochukuliwa wakati wa usanifishaji

- (i) Kuteua lahaja ya usanifishaji miongoni mwa lahaja nyingi: Mfano, Kiswahili, lahja ya Kiunguja iliteuliwa
- (ii) Kurahisisha matamshi ili yawe ya aina moja nchi nzima: Kwa mfano, mwaka 1926 palitolewa mapendekezo kadha wa kadha kuhusu maandishi ya Kiswahili katika gazeti la "**Mamboleo**" ilipendekezwa kuwa, herufi "C" itumike badala ya herufi "ch" Mfano

Chai –cai

Chumba- cumba

Chatu – catu

- (iii) Kuundwa kwa chombo cha usanifishaji: Kwa mfano katika usanifishaji wa lugha ya Kiswahili kamati ya usanifishaji iliundwa “ ***The Interterritorial Swahili Language Committee***” (01-01-1930)
- (iv) Kutayarisha kamusi na vitabu vya sarufi ya lugha inayohusika: Kwa mfano, wakati wa usanifishaji wa lugha ya Kiswahili, Mwaka 1930-1942, kamati ya lugha ilishughulikia kamusi ya Madan ya **Kiswahili –Kiingereza**
- (v) Kuandaa wataalamu wa usanifishaji watakaoshughulikia shughuli zote za usanifishaji: Mfano kabla ya uhuru- Wataalamu wa kizungu ndio walioshughulikia usanifishaji wa Kiswahili. Baada ya uhuru- TUKI, BAKITA na vyombo vingine vya ukuzaji wa lugha ya Kiswahili.

Sababu za kuteuliwa kwa lahaja ya Kiunguja kuwa Kiswahili Sanifu

- (i) Kiunguja kilienea kwa kasi katika sehemu nyingi za Pwani ya Afrima Mashariki. Kuenea huko kilikuwa ni kigezo cha kwanza kuteuliwa kuwa Kiswahili sanifu.
- (ii) Lahaja ya Kiunguja ilionekana kuwa ina matamshi mepesi na yasiyotatanisha kwa wakaazi wa Pwani ya Afrika Mashariki.
- (iii) Kiunguja kilionekana kuwa na uhusiano mkubwa sana na lahaja nyingine za Kiswahili pamoja na lugha za Kibantu. Hivyo Kiswahili kingeweza kueleweka kiurahisi zaidi kuliko lahaja nyingine.
- (iv) Kiunguja kilikuwa kilishaanza kutumika katika maandishi mathalani katika magazeti na vitabu mbalimbali.
- (v) Lugha ya Kiunguja ilikuwa ina utajiri mkubwa wa misamiati. Hivyo ilikidhi zaidi haja za watumiaji kama ilivyokusudiwa.

Kuteuliwa kwa lahaja ya Kiunguja kulivyodumaza lahaja nyingine

- Moja ya hasara ya kuteuliwa kwa lahaja ya Kiunguja kuwa msingi wa Kiswahili sanifu ni kudumaza, kuuu, kufifisha au kuviza lahaja nyingine za Kiswahili. Hii ilitokana na sababu mbalimbali kama zifuatazo;
- ❖ Lahaja teule ilipata hadhi ya juu hivyo matumizi ya lahaja nyingine yakaonekana kama ni ya watu wa hali ya chini.
 - ❖ Lahaja sanifu iliweza kuandika vitabu vya sarufi, kamusi na fasihi. Hivyo kutumika katika mfumo rasmi wa elimu. Hali hii ikasababisha lahaja nyingine kubaki nyuma na kutokutiliwa maanani au mkazo.

- ❖ Lahaja iliyosanifiwa iliendelea kuteka fursa ya kuendesha mawasiliano katika Nyanja mbalimbali kama vile utawala, dini, biashara na hivyo kuzinyima lahaja nyingine fursa ya kukua.
- ❖ Lahaja zisizosanifishwa zilipwaya na kuonekana kudumaa na kutoweka kabisa katika mifumo ya kupashana habari, vyombo vya habari, dini, elimu, utawala na biashara.
- ❖ Lahaja inayosanifishwa huchukua maneno ya lahaja nyingine hivyo kusababisha lahaja ya usanifishaji kujiongezea misamiati na kusababisha lahaja nyingine kufa.

Matatizo yaliyojitokeza wakati wa Usanifishaji wa lugha ya Kiswahili.

Wakati wa mchakato mzima wa usanifishaji wa Kiswahili tangu miaka ya 1925 hadi miaka ile ya 1960, zipo changamoto mbalimbali zilizojitokeza kama ifuatavyo;

- (i) Kutokukubalika kwa urahisi uteuzi wa lahaja ya usanifishaji kuanzia miaka ya 1928 hadi 1930. Hii inatokana na uwepo wa lahaja kubwa mbili zilizokuwa zilizokubalika kwa kiasi kikibwa na ndogondogo nyingi mno hapa Afrika Mashariki. Uwepo wa lahaja zote hizo kulileta shida kubwa sana katika uteuzi wa lahaja moja. Ilibidi vitolewe vigezo vya utathmini wa lahaja husika. Shida kubwa zaidi ilikuwa kati ya Kmvita (Kimombasa) iliyokuwa lahaja kubwa nchini Kenya na Kiunguja cha nchini Tanzania. Hapa Wakenya walifikiri kwamba Kimvita kingeshika hatamu hiyo ila bahati iliangukia kwa Kiunguja cha Tanzania. Hivyo hadi leo bado hawajaridhika vya kutosha.
- (ii) Kiswahili kilisanifishwa na wageni tu bila kushirikishwa kwa wazalendo au wazawa. Jambo hili lilisababisha kutokea kwa matatizo kadhaa katika mfumo mzima wa lugha ya Kiswahili. Kutokana na hali hii Kiswahili kilijikuta kikifuata kanuni au sarufi nzima ya lugha ya Kiingereza. Kwa hiyo inakuwa vigumu kwa wazawa kutumia lugha zote mbili kutokana na tatizo la kimazoea lililojitokeza tangu zamani. Katika isimu, taaluma ya tafsiri na ukalimani, ndipo tatizo hili linapojionesha zaidi. Kwa mfano,

KISWAHILI; Nitakwenda nyumbani sasa.

KIINGEREZA: I will go home now. Badala ya;
Now, I will go home.

Kwa hiyo ukichunguza kwa makini utagundua kwamba ipo shida katika taaluma ya tafsiri kwa lugha zote mbili kwa sababu watu hujikuta wakifuata tafsiri ya neno kwa neno badala ya kuangalia sintaksia (sarufi miundo) ya kila lugha.

- (iii) Uhaba wa vifaa vya kujifunzia na kufundishia katika somo la Kiswahili. Mfano vitabu na mitambo ya kuchapishia, kurudufishia vivuli kimaandishi na vinakilishi mbalimbali vya kisasa.
- (iv) Uhaba wa wataalamu wa sarufi na fasihi ya Kiswahili.

- (v) Tatizo la fedha za kuendeshea kamati mbalimbali za kukuza na kueneza lugha ya Kiswahili hapa Afrika Mashariki na ulimwenguni kote.
- (vi) Matumizi ya Kiswahili yalikuwa duni sana ukilinganisha na yale ya lugha ya Kiingereza. Kwa mfano, lugha ya Kiswahili katika ngazi ya utawala ilitumiwa na watawala wa chini tu wakati wale waandamizi (ngazi ya juu) walikuwa wakitumia Kiingereza.
- (vii) Watu wa aina mbalimbali pamoja na wazawa kutokuthamini machapisho ya usanifishaji wa lugha ya Kiswahili kutokana na kukumbatia kasumba ya kikoloni. Tatizo la msamiati nalo lilijitokeza wakati wa usanifishaji. Hapa baada ya usanifishaji kuna baadhi ya maneno ambayo jinsi yanavyoandikwa huwa tafauti kabisa na jinsi yanavyotamkwa. Hii inatokana na wasanifishaji kutokuwashirikisha wenyeji. Kwa mfano maneno kama vile; **nzi, nje, mbu, nge, cumba, camba, mbwa** n.k.

KUKUA NA KUENEA KWA KISWAHILI AFRIKA MASHARIKI KABLA YA UHURU

Kukua – Ni kitendo cha kuongezeka kwa misamiati na idadi ya watumiaji.

Kuenea – Ni hali ya kusambaa katika maeneo mengine toka bara au eneo moja hadi lingine.

Tumekwishaona kuwa lugha ya Kiswahili chimbuko lake ni katika Upwa wote wa Pwani ya Afrika Mashariki. Lakini lugha hii haikuishia Pwani tu, bali ilisambaa na kuenea katika sehemu nyingine za bara la Afrika na nje ya bara hilo. Yapo mambo makubwa kadhaa yaliyochangia katika kusambaa kwa lugha ya Kiswahili ndani ya Afrika na nje ya Afrika. Miongoni mwa mambo yaliyosaidia katika kukua na kuenea kwa lugha ya Kiswahili nchini kabla ya Uhuru ni:

- (a) Dini
- (b) Biashara
- (c) Utawala
- (d) Harakati za kisiasa
- (e) Hamahama za watu

(a) Dini

Kabla ya uhuru hapa nchini Tanganyika walikuja Wamisionari au wafuasi wa dini za kigeni wa aina mbalimbali toka Ulaya na Asia pia zilichukua nafasi kubwa sana katika kueneza lugha ya Kiswahili. Wafuasi hawa wa dini waligawanyika katika makundi mawili; Kundi la kwanza lilikuwa ni la Wamisionari au wafuasi wa dini ya **Kikristo**. Kundi hili lilitoka huko Ulaya ambao walijishughulisha na uenezaji wa Imani ya Kikristo.

Kundi la pili lilikuwa ni la Waislamu Toka Asia waliokuja na dini yao ya **Kiislamu** kwa ajili ya kueneza Imani ya Kiislamu hapa nchini Tanganyika.

Wamisionari wa kikristo walikuja kupitia mashirika mablimbali ya kitume. Mwanzoni kabisa Wamisionari hawa walipofika katika Afrika Mashariki hawakutaka sana kuitumia lugha ya Kiswahili katika mahubiri yao. Wengine walipendelea kutumia lugha ya Kijerumani, Kibantu Kiingereza na wengine walitumia Kilatini. Hii ni kwa sababu waliinasibisha lugha hiyo na Uislamu ambao ulikuwa tayari umeshaaza kuingia katika maeneo ya Pwani ya Afrika Mashariki.

Baadaye sana waligundua kwamba wangepanikiwa zaidi katika azma yao endapo watatumia Kiswahili kikamilifu. Kwanza ilikuwa gharama kubwa kuandika vitabu vyenye mahubiri ya dini katika lugha mbalimbali kama walivyotumia Walutherani (Protestanti) wa mwanzo, achilia mbali tabu ya kujifunza lugha zote hizo ambazo zilitumika kwa kila eneo walilokwenda kuhubiri masuala ya dini.

Kwa hiyo wakalazimika kujifunza Kiswahili kwa dhati na kufundisha Kiswahili ili waweze kukitumia katika sughuli zao. Kwa njia hiyo, wakawa nao wametoa mchango mkubwa katika kuieneza lugha ya Kiswahili. Wamisionari hawa walijigawa katika mashirika mbalimbali kama ifuatavyo;

a. **Shirika la University Mission to Central Africa (UMCA)** la kutoka Uingereza liliingia hapa mwaka 1875. Shirika hili lilikuwa likiongozwa na Askofu Edward Streere na ndilo Shirika lililokuza lugha hii kwa kiasi kikubwa. Shirika hili lilifanya mambo yafuatayo katika jitihada zake za kukuza na kueneza lugha ya kiswahili kama ifuatavyo;

- Kuteua lahaja ya Kiunguja ili isanifishwe mwaka 1929
- Kusanifisha lugha ya kiswahili mnamo mwaka 1930
- Kuchapisha kamusi mbalimbali za Kiingereza – Kiswahili (1939), Kiswahili – Kiingereza (1939)
- Kutoa magazeti mbalimbali kama vile; *masimulizi (1888)*, *Habari za mwezi (1894)*, *Pwani na Bara (1910)*, *Rafiki yangu (1890)*, *Habari leo (1954)*, *Mwangaza (1923)* *Kiongozi (1950)* na *Mamboleo (1923)*.
- Pia chini ya uongozi wa Askofu Edward Steere walianzisha shule za dini kwa ajili ya mafundisho ya Kikristo kwa Kiswahili ili kuieneza lugha hii kwa haraka zaidi katika maeneo ya Bagamoyo, Mpwapwa, Masasi, Magila, Ujiji, Zanzibar n.k.
- Hata hivyo shirika la UMCA walitoa toleo la kwanza la Sarufi ya Kiswahili cha Unguja lililoitwa *A hand Book of Swahili Language as Spoken in Zanzibar*.

b. **Shirika la Church Missionary Society (C.M.S)**; Shirika hili lilitoka Ujerumani ambalo liliingia hapa nchini mwaka 1876 katika maeneo ya Mpwapwa na Dodoma mwaka 1905. Katika jitihada zao za kueneza lugha ya Kiswahili walijitahidi kufanya haya;

- Church Missionary Society (C.M.S), walitoa kitabu cha lugha ya kiswahili kuhusu jamii ya Wasambaa kilichoitwa *Habari za Wakilindi (1905)*. Kwa

ujumla wamisionari wa Kikristo walitoa mchango mkubwa sana katika eneo hilo.

- Hata Wamisionari hawa walitafsiri Injiliya *Luka na Yohana* kwa lugha ya Kiswahili na walisambaa katika kueneza imani hiyo katika sehemu za Magila, Bagamoyo, Mpwapwa, Ziwa Nyasa, Masasi, Zanzibar na Ujiji.

Kwa ufupi: Wamisionary walisaidia katika kukuza na kueneza lugha ya Kiswahili kutokana na mambo yafuatayo:

- Mahubiri – Waliendesha mahubiri yao kwa lugha ya Kiswahili
- Walichapisha Kamusi mbalimbali za Kiingereza kwa Kiswahili
- Waliachapisha magazeti mbalimbali kwa lugha ya Kiswahili
- Walijenga shule mbalimbali ambazo zilitumia lugha ya Kiswahili
- Waliteua lahaja ili iweze kusanifishwa – Mwaka 1929

Swali Fafanua mchango wa wamisionary wa Kikristo katika kukuza na kueneza lugha ya Kiswahili nchini kabla ya Uhuru.

Kundi la pili lilikuwa ni **Waislamu** ambao walikuwa ni Waarabu. Waarabu hawa walileta dini ya **Kiislamu** kwa kutumia sana lugha ya Kiswahili katika kuwashawishi wenyeji wa Pwani kusilimu. Hawa walipofika Upwa wa Pwani ya Afrika Mashariki walianza kueneza Imani yao ya Kiislamu kwa kutumia kugha hii. Kwa kuwa mafundisho ya dini ya Kiislamu yalikuwa katika Kiarabu, na kwa kuwa wenyeji wengi wa Pwani hawakujua Kiarabu, wahubiri wa dini walilazimika kujifunza Kiswahili ili waweze kutoa mafundisho na fasili za **Kuran** katika lugha iliyoeleweka kwa wengi. Baada ya hapo Waarabu waliojua Kiswahili na ndugu zao wenyeji wa pwani wakaupeleka Uislamu bara. Hivyo Mashehe na Maulama wakaanzisha matumizi ya maandishi ya Kiswahili kwa kutumia abjadi (alfabeti) za Kiarabu. Kutokana na hali hii Wabantu wengi wanaoishi sehemu za mwambao wa Pwani ya Afrika Mashariki walijisilimu kuwa Waislamu. Kwa hiyo basi katika harakati zao za kueneza dini kwa kutoa mawaidha ya dini ya Kiislamu walijikuta wakikuza na kueneza lugha ya Kiswahili.

Ujio wa Uislamu unaambatana sana ujio wa Waarabu katika pwani ya Afrika Ya Mashariki. Waarabu walipofika pwani ya Afrika Mashariki karne ya 8, waliwakuta wenyeji wakizungumza lugha zao za Kibantu kikiwemo Kiswahili. Waarabu walipofika na dini ya Kiislamu walijikuta wakishirikiana na wenyeji wa upwa huu katika mambo makuu matatu: Dini, biashara na ndoa (Kuoana). Ili waweze kueneza dini yao vyema, Waarabu walijifunza kwa dhati lugha ya Kiswahili. Kwa vile walijishughulisha pia na biashara, Waarabu waliweza kujumuisha mambo mengi kwa wakati mmoja.

Kwa ufupi: Waislamu waliweza kuwa na mchango wa kukuza na kueneza lugha ya Kiswahili kutokana na mambo yafuatayo:

- Dini – Mahubiri
- Walitafsiri vitabu vya quran kwa lugha ya Kiswahili
- Walijenga madrasa ambazo walikuwa wakifundisha elimu ya dini

Maswali: 1. Fafanua mchango Waislamu katika kukuza na kueneza Kiswahili nchini kabla ya uhuru.

2. Fafanua mchango wa dini katika kukuza na kueneza lugha ya Kiswahili nchini kabla ya Uhuru`

(b) Biashara

Shughuli za kibiashara nazo zilikuza na kueneza lugha ya Kiswahili hapa nchini kabla ya Uhuru. Biashara hii iligawanyika katika makundi mawili. Lipo kundi la biashara kati ya Wabantu wenyewe na lile kundi la biashara kati ya wabantu na wageni (waarabu). Wabantu wa bara walikuwa wakiendesha shughuli za kibiashara na Wabantu wa Pwani. Biashara hii ilikuwa inajulikana kama biashara ya umbali mrefu na biashara ya kubadilishana vitu au bidhaa asilia. Watu wa Bara walikuwa wakitoka Bara kwenda Pwani na wale wa Pwani kutoka kwenda Bara. Kitendo hicho kilisambaza lugha ya kiswahili kwa kasi kubwa sana kuliko ilivyo kawaida.

Kundi la pili ni lile la wabantu kuendesha shughuli za kibiashara na wageni kutoka Omani (waarabu). Biashara hii ilikuwa ikijulikana kama Biashara ya Utumwa na Pembe za Ndovu. Katika misafara ya kitumwa watu walikuwa wakipashana habari. Watu hawa walikuwa wametoka sehemu tofautitofauti hivyo kila mmoja alijikuta akijifunza lugha ya mwingine. Kitendo hiki kilijikuta kikikuza na kueneza lugha ya kiswahili. Pia katika makambi ya kitumwa nayo yalieneza lugha hii. Huko watu walikuwa wakizungumza mambo mbalimbali ambayo nayo yalichangia kueneza lugha ya kiswahili. Kila walipopita watumwa hawa walieneza lugha ya kiswahili.

Katika kuhakikisha lugha hii inafundishwa vyema na biashara inaendelea bila tatizo, waarabu walianzisha vituo maalumu kwa ajili ya biashara na wakati huohuo kufundisha dini ya Kiislamu. Vituo vya biashara kama vile Tabora na Ujiji vilikuwa na umuhimu mkubwa sana katika kueneza Kiswahili hapa nchini.

Jinsi Waarabu walivyodumaza lugha ya Kiswahili hapa nchini.

- (i) Waliingiza misamiati na istilahi nyingi za Kiarabu katika lugha ya Kiswahili. Hivyo walipeleke kuharibu lugha hii.
- (ii) Katika mafundisho ya dini, walitumia zaidi Kiarabu kuliko Kiswahili na hivyo wakachangia kudumaza lugha ya Kiswahili.
- (iii) Pia Waarabu hawakutafsiri vitabu vya kidini kwa lugha ya Kiswahili na hivyo wakachangia kudumaza lugha hii.
- (iv) Waarabu walidharau sana lugha ya Kiswahili na kukiona kama lugha ya makabwela.

- (v) Waarabu walieneza Kiswahili sehemu chache tu ambazo waalikuwa na malengo nazo, walieneza Kiswahili katika vituo vya biashara tu kama Tabora, Ujiji, n.k.
- (vi) Hata hivyo biashara ya utumwa na pembe za dovu nayo ilichangia sana katika kudumaza lugha ya Kiswahili kwa sababu wenyeji waliichukulia kama lugha ya kitumwa. Hivyo wakaikataa hasa watu wa Bara.
- (vii) Vilvile Kiswahili kilitumika katika kueneza dini ya Kiislamu jambo ambalo liliwafanya watu wakichukulie kama ni chombo cha kuwasilimisha watu kuwa waislamu. Hivyo wakakikataa.

(C) Utawala

Kwa kiwango kikubwa suala la utawala limesaidia sana katika kukuza na kueneza lugha ya Kiswahili hapa Tanganyika. Miongoni mwa utawala ambao umesaidia sana katika kukuza na kueneza lugha ya Kiswahili hapa nchini ni utawala wa Wajerumani pamoja na utawala wa Waingereza.

▪ Wajerumani

Wajerumani walipoingia Tanganyika walikuta tayari kuna misingi mizuri ya lugha ya Kiswahili. Wamishenari tayari walikuwa wameandaa mifumo ya dini na elimu ambayo ilikuwa inatumia lugha ya Kiswahili. Kutokana na misingi hiyo utawala wa Wajerumani ulipoingia nchini, Kiswahili kilikuwa tayari kimeimarika. Hivyo, Wajerumani waliona ni bora kutumia lugha ya Kiswahili katika shughuli zao, licha ya kuwa jambo hili lilipingwa sana huko Ujerumani kwa kuwa waliona kuwa lugha ya Kiswahili inafungamana sana na dini ya Kiislamu. Pia Wajerumani walitaka Kijerumani kienezwe katika makoloni yao ili kujenga dola ya kijerumani katika makoloni yao.

Kutokana na jambo hilo kutofanilikiwa kueneza Kijerumani katika makoloni yao ilibidi Wajerumani watumie lugha ya Kiswahili katika mahubiri yao ya dini ya Kikristo, hali hiyo ikasabababisha kukua na kuenea kwa lugha ya Kiswahili hapa nchini.

Katika shughuli za kiutawala Wajerumani walilazimisha kila Akida afahamu Kiswahili barabara ili aweze kutumwa na kufanya kazi mahali popote, siyo tu katika sehemu aliyozaliwa na kukulia. Hivyo Wajerumani walikifanya Kiswahili kuwa ni chombo cha kuwasiliana na watawaliwa wao, hivyo walilazimisha wafanyakazi wote wa serikali kujifunza lugha ya Kiswahili hata Wajerumani walijifunza lugha ya Kiswahili huko kwao kabla ya kuja Tanganyika. Kitendo kilisababisha lugha ya Kiswahili kuenea kwa haraka.

Shuleni Kiswahili kilitumika kama lugha ya kufundishia na Kijerumani kama lugha ya kawaida. Wajerumani walijenga shule huko Tabora, Ujiji, Bukoba, Mpwapwa n.k. Pia walijenga vyuo vya kufundishia waalimu huko Tabora na Bukoba.

Wajerumani walianzisha mashamba makubwa ya mazao ya biashara na wakalazimisha Watanganyika kutoka pwani na bara kufanya kazi ya kulima katika mashamba . Kwa kuwa

walikuwa watu wa makabila mbalimbali, Kiswahili kilitumika katika mawasiliano yao. Na wale waliobahatika kurejea nyumbani walieneza Kiswahili huko kwao.

Kutokana na Wajerumani kusesitiza matumizi ya lugha ya Kiswahili katika shughuli za kiutawala, mawasiliano na wananchi, Wajerumani walisaidia katika kukieneza sehemu mbalimbali.

Kwa ufupi: Wajerumani walisaidia kukuza na kueneza lugha ya Kiswahili kutokana na mambo yafuatayo:

- Shughuli za kidini
- Utoaji wa elimu
- Shughuli za Kilimo – Manamba
- Shughuli mbalimbali za kiuongozi
- Ujenzi wa miundo mbinu

Jinsi Utawala wa Wajerumani ulivyodumaza lugha a Kiswahili hapa nchini.

- Wajerumani walipowasili hapa nchini Tanzania walitumia Kijerumani kwa mawasiliano yote, ikijumuisha utawala na elimu. Wajerumani walikipiga vita Kiswahili kwa kuogopa mfingamano wake na uislamu na pia uwezo wake wa kuwaunganisha pamoja wananchi wazalendo. Hali hii ilidumaza maendeleo ya Kiswahili hapa nchini.
- Katika elimu Wajerumani walifungua za serikali zilizotumia Kijerumanitu. Hata baada ya kuruhusu matumizi ya Kiswahilikutumwa katika elimu, Kiswahili kilitumika tu katika kufundisha elimu ya msingi na hivyo kukwamisha maendeleo yake hasa kwa elimu ya juu.
- Katika utawala, Kiswahili kilitumika tu kwa ngazi za chini za utumishi serikalini
- Wajerumani hawakuchukua hatua zozote za kukisanifisha Kiswahili wakati wa utawala wao. Kutokana na hali hiyo, hawakuandaa vitabu wala kamusi za ligha ya Kiswahili.
- Wajerumani hawakuchukua hatua zozote za kukisanifisha Kiswahili wakati wa utawala wao. Kutokana na hali hiyo, hawakuandaa vitabu wala kamusi za ligha ya Kiswahili.

MASWALI:

(1) Fafanua kwa namna gani Wajerumani wamesaidia katika kukuza na kueneza lugha ya Kiswahili hapa nchini.

(2) Elezea jinsi utawala wa Wajerumani ulivyodumaza lugha ya Kiswahili nchini.

(ii) Waingereza

Baada ya ujio wa Waingereza Tanganyika, juhudi mbalimbali zilifanywa katika kukuza na kueneza lugha ya Kiswahili hapa nchini. Kwanza ilikuwa ni kuteua aina moja tu ya Kiswahili ambacho kingetumika katika nchi zote nne za Afrika Mashariki. Pia uwepo mtindo mmoja wa kukiandika. Mwaka 1928 mkutano ulifanyika Mombasa na walikubaliana kuwa nchi zote nne zitumie lugha ya aina moja yaani Kiunguja.

Mwaka 1929, Katibu wa halmashauri ya Magavana wa Afrika Mashariki aliziandikia serikali nne kuhusu suala la kuanzisha kamati ya lugha ya serikali zote nne na tarehe 1-1-1930 kukaanzishwa kamati iliyoitwa **Inter-Territorial Language (Swahili) Committee** ili ihusike na kusanifisha Kiswahili. Madhumuni ya kamati hiyo ya lugha yalikuwa kama yafuatayo:

- (i) Kuendeleza lugha moja kwa kupata maafikiano kamili katika mamlaka ya Afrika Mashariki
- (ii) Kuleta ulinganifu kama itakavyoonekana, wa matumizi ya maneno yaliyoko na maneno mapya kwa mkusimamia uchapaji wa kamusi za shule na mengineyo
- (iii) Kuleta ulinganifu wa sarufi kwa kuchapisha vitabu vya sarufi vilivyoafikiwa.
- (iv) Kuwatia moyo na kuwasaidia waandishi ambao ni wenyeji wa lugha ya Kiswahili
- (v) Kuandaa vitabu vya Kiswahili ambavyo vitahitajika kwa ajili ya shule na vya kusoma kwa ziada
- (vi) Kusahihisha lugha ya vitabu vya shule na vinginevyo ambavyo vimechapishwa mara masahihisho yanapohitajika
- (vii) Kujibu maswali yote kuhusu lugha ya Kiswahili na Fasihi yake.

SWALI:

(1) Fafanua kazi za kamati ya lugha (Inter-Territorial language (Swahili) Committee).

*Wakati wa utawala wa Mwingereza vyombo vilivyosaidia sana katika kueneza lugha ya Kiswahili ni:

➤ **Elimu**

Wakati wa Mwingereza, Kiswahili kilitumika kufundishia shule za msingi, Darasa la kwanza hadi la nne, na kilikuwa somo mojawapo hadi darasa la 12 katika shule za Waafrika.

➤ **Vyombo vya habari**

Vyombo vya habari ambavyo vilishughulika sana katika kukuza na kueneza lugha ya Kiswahili ni redio na magazeti. Magazeti yaliyojishughulisha sana ni Habari za leo(1954), Mwangaza(1923), Sauti ya Pwani (1940).

Chombo kingine cha habari ni Redio Tanganyika, ilianza matangazo kwa Lugha ya Kiswahili mwaka 1950. Kwanza kama Sauti ya Dar es salaam halafu baadaye kama Sauti ya Tanganyika.

➤ **Suala la manamba**

Utaratibu wa serikali za kikoloni ulikuwa ni kuzitenga sehemu fulanifulani kwa ajili ya vibarua wa kufanya kazio katika mashamba yao. Mawasiliano yote yalifanywa kwa Kiswahili. Kwa njia hii Kiswahili kilikua na kuenea kwa urahisi zaidi hapa nchini.

➤ **Suala la jeshi (KAR)**

Wanajeshi waliopigana vita mbalimbali walikuwa na nafasi ya kusafiri sehemu mbalimbali. Kwa kuwa lugha yao ya mawasiliano ilikuwa Kiswahili, lugha hiyo iliweza kuenea kwa urahisi nchini.

➤ **Suala la utawala**

Kama ilivyokuwa kwa Wajerumani, Waingereza nao katika shughuli za utawala walisisitiza matumizi ya Kiswahili. Waingereza walilazimisha kila Chifu afahamu Kiswahili ili atumike katika shughuli za utawala. Vile vile wafanyakazi wote wa serikali wa ngazi za chini walilazimishwa kufahamu Kiswahili ili wapate ajira za chini serikalini.

Kwa ujula; Waingreza wamesaidia katika kukuza na kuenea lugha ya Kiswahili kutokana na mambo yafuatayo:

➤ **Mfumo wa elimu;** kupitia mfumo wa elimu Waingereza walisaidia kwa:

- Kujenga shule zilizokuwa zikifundisha kwa Lugha ya Kiswahili.
- Kuchapisha vitabu mbalimbali vinavyotumia lugha ya Kiswahili.
- Kuandaa Kamusi mbalimbali.

➤ **Vyombo mbalimbali vya habari kama vile redio na magazeti.**

➤ **Usanifishaji,** Waingereza waliweza kushiriki kwa kiasi kikubwa katika suala la usanifishaji wa lugha ya Kiswahili

➤ **Shughuli za kijeshi**

➤ **Suala la manamba**

Jinsi Utawala wa Waingereza ulivyodumaza lugha ya Kiswahili hapa nchini

- (i) Wakati wa usanifishaji wa lugha ya Kiswahili hawakuwahusisha wazalendo. Hivyo wakageuza sarufi ya Kiswahili ikawa sawa na ya Kiingereza, hasa katika matamshi, miundo na mpangilio.
- (ii) Katika shughuli za kiutawala, Kiswahili kilihitajika tu kwa ajira katika ngazi za chini za utumishi. Nyadhifa zote za juu ziliambatana na umilisi wa Kiingereza. Hivyo Kiswahili kilionekana cha chini.
- (iii) Katika elimu, Kiswahili kilitumiwa kufundishia elimu ya msingi na kwenye vyuo vya waalimu wa shule za msingi. Lugha ya kufundishia masomo mengine ya elimu ya kati na ya juu ilikuwa ni Kiingereza.
- (iv) Kutokana na kusisitiza Kiingereza katika elimu ya juu Waingereza walichochea miongoni mwa wasomi na watumishi waandamizi wa Kitanzania hisia za kudharau Kiswahili na kukiona kama lugha duni isiyofaa kwa mawasiliano ya kitaifa, elimu ya juu, sayansi na teknolojia.
- (v) Kuondolewa kwa Kiswahili kwenye mfumo wa elimu na kutoendelezwa kisarufi miaka ya 1950 hadi miaka ya 1960 hivi. Jambo hili lilikwamisha maendeleo ya Kiswahili hapa nchini.

- (vi) Vitabu vilivyotolewa na wakoloni wa Kiingereza vilikuwa na makosa mengi sana ya kisarufi na hivyo kudumaza sarufi ya Kiswahili.

MASWALI:

1. Fafanua vyombo vilivyosaidia katika kukuza na kueneza lugha ya Kiswahili wakati wa Utawala wa Mwingereza hapa nchini.
2. Elezea mchango wa Waingereza katika kukuza na kueneza lugha ya Kiswahili nchini Tanganyika.
3. Jadili jinsi Waingereza walivyochangia katika kudumza luigha ya Kiswahili hapa nchini.

(e) Kampeni za kisiasa

Baada ya vita ya pili ya dunia, mataifa mengi yaliyokuwa yanatawaliwa yalianza kudai uhuru wao., Afrika Mashariki nayo haikuwa nyuma. Ingwa kulikuwa na makabila mengi yenye lugha tofauti, jambo lililowaunganisha lilikuwa ni lugha ya Kiswahili, ambayo iliweza kueleweka na watu wengi. Lugha ya Kiswahili iliweza kuunganisha watu wa makabila tofauti katika mikutano mbalimbali iliyokuwa ikfanywa na vyama vya siasa nchini wakati huo.

Lugha ya Kiswahili ilisaidia sana katika siasa za TANU. Kiswahili ambacho leo ni lugha ya Taifa, kinatokana na lugha za Kibantu. Kiswahili kinazungumzwa karibu na jamii zote katika Tanzania. Hivyo ilikuwa ni rahisi kuenea kwa TANU kwa watu wengi pasipo haja ya mkalimani. Mikutano mbalimbali ya kampeni za kisiasa ilisaidia sana kueneza Kiswahili nchini, kwani mikutano mingi iliendeshwa kwa Kiswahili.

KUKUA NA KUENEA KWA KISWAHILI BAADA YA UHURU

TANZANIA

Baada ya uhuru, Kiswahili kilikuwa na kuenea sana nchini Tanzania. Yapo mambo muhimu ambayo yamechangia sana katika kukua na kuenea kwa Kiswahili hapa nchini. Miongoni mwa mambo hayo ni:

(a) *Kuteuliwa kwa Kiswahili kuwa lugha ya Taifa*

Kiswahili kilianza kutumika bungeni, mashirika ya umma, wizara za serikali zilihimizwa kutumia lugha ya Kiswahili katika mawasiliano yote.

(b) *Kutumika katika kutoa elimu*

Kiswahili kilianza kufundishia masomo yote katika shule za msingi na pia ni somo linalofundishwa toka kidato cha kwanza hadi chuo kikuu.

(c) Kuundwa kwa vyombo vinavyokuza na kueneza Kiswahili

Vyombo hivi vimesaidia sana katika kukuza na kuenea kwa Kiswahili. Vyombo hivyo ni kama vile: TUKI, BAKITA, TUMI, TAKILUKI n.k

(d) Vyombo vya habari

Vyombo vya habari navyo vimechangia sana katika kukuza na kueneza Kiswahili hapa nchini toka tulipopata uhuru hadi hivi sasa. Vyombo hivyo ni pamoja na redio, magazeti na Televisheni. Vyombo hivi vya watu binafsi na vya serikali vyote hurusha matangazo yake kwa lugha ya Kiswahili.

Swali:

- 1. Fafanua mchango wa vyombo vya habari katika kukuza na kueneza lugha ya Kiswahili nchini Tanzania.**

(e) Dini

Dini zote mbili (Ukristo na Uislamu) ni miongoni mwa vyombo ambavyo vimesaidia katika kukuza na kueneza lugha ya Kiswahili nchini tangu enzi za uhuru hadi hivi sasa. Dini zote mbili huendesha mahubiri yake kwa lugha ya Kiswahili, hivyo huchangia sana katika kukuza na kueneza lugha ya Kiswahili.

(f) Biashara

Misafara ya kibiashara katika sehemu mbalimbali za nchi husaidia sana katika kukuza na kueneza lugha ya Kiswahili, misafara hiyo ni ndani na nje ya nchi.

(g) Utawala

Shughuli zote za utawala hapa nchini kama vile ofisini, bungeni, mahakamani n.k, hutumia lugha ya Kiswahili kama lugha ya mawasiliano. Kutokana na hali hii Kiswahili hukua na kuenea zaidi.

(h) Kampeni za kisiasa

Kampeni za kisiasa, tangu zile za vyama vilivyopigania uhuru, mfumo wa chama kimoja, Azimio la Arusha, kampeni za mfumo wa vyama vingi (Mageuzi) zimesaidia sana katika kukuza na kueneza lugha ya Kiswahili hapa nchini kwa sababu hadi sasa kampeni nyingi za kisiasa hutumia lugha ya Kiswahili.

Swali:

- 1. Eleza jinsi dini, biashara, utawala na kampeni za kisiasa vinavyosaidia katika kukuza na kueneza lugha ya Kiswahili hapa nchini.**

VYOMBO MBALIMBALI VYA KUKUZA NA KUENEZA LUGHA YA KISWAHILI NCHINI TANZANIA

Baada ya Uhuru nchini Tanzania kuna vyombo/Taasisi/Asasi mbalimbali zilizosaidia katika kukuza na kueneza lugha ya Kiswahili. Vyombo hivyo ni kama vifuatavyo:

Taasisi ya Uchunguzi wa Kiswahili (TUKI) / Taasisi ya Taaluma ya Kiswahili (TATAKI)

Iliundwa mwaka 1964 baada ya kamati ya lugha ya Afrika Mashariki kuhamishiwa Dar – es – salaam (Interterritorial Swahili Language Committee) siku hizi hujulikana kama Taasisi ya Taaluma ya kiswahili. Serikali ya Tanzania ilianzisha TUKI, TATAKI kwa lengo la kuendeleza majukumu ya kamati ya kudumu ya Afrika Mashariki TUKI ni taasisi iliyoko Chuo Kikuu cha Dar – es – salaam inayoshughulikia na kufanya utafiti wa mambo mbalimbali kuhusu kiswahili / kuendeleza kiswahili.

Mwaka 1964 Bunge lilipitisha sheria ya kuitambua TUKI kama chombo cha uchunguzi wa lugha yetu ya kiswahili.

Majukumu ya TUKI /TATAKI

- Kwanza ni kuendesha uchunguzi wa lugha ya Kiswahili kwa madhumuni ya kukuza na kustawisha lugha ya kiswahili
- Kuwatia moyo waandishi wa vitabu mbalimbali vya vitabu vya sarufi na fasihi
- Kushughulikia ukuzaji wa maneno ya Kiswahili na utengenezaji wa kamusi mbalimbali kama vile Kiswahili – kingereza, kingereza – kiswahili
- Kuhifadhi ufasaha wa lugha ya Kiswahili kutoka kumbukumbu za aina mbalimbali
- Kutafsiri maandishi yafaatayo katika lugha ya Kiswahili vipo vitabu mbalimbali vya fasihi au sarufi vilivyotafsiriwa kutoka lugha nyingine kuja Kiswahili kwa nia ya kujifunza kwa mfano Takadini, Mtawa mweusi, Orodha, Barua ndefu kama hii
- Kushirikiana na Tasisi au vikundi vingine vyenye shauku ya kukuza na kuendeleza lugha ya Kiswahili
- Kuandaa na kuendesha semina au warsha mbalimbali kwa ajili ya kutengeneza vitabu vya kutumia shuleni kwa wingi.

Idara mbalimbali za TUKI

Ili TUKI iweze kutimiza madhumuni yake ilikuwa idara zifuatazo;

- Idara ya Kamusi
- Idara ya Isimu / Sarufi
- Idara ya Fasihi

- d. Idara ya Istilahi na Tafsihi
- e. Idara ya Uchapishaji

Mafanikio ya TUKI

- a. TUKI ilifanikiwa kuchapisha vitabu mbalimbali vya fasihi na sarufi. Kwa mfano; Sarufi miundo ya Kiswahili sanifu (SAMIKISA), Sarufi maumbo ya Kiswahili sanifu (SAMAKISA), Fasihi simulizi ya mtanzania.
- b. TUKI ilitoa majarida mbalimbali yanayohusu lugha ya Kiswahili. Kwa mfano jarida la mulika.
- c. TUKI ilitafsiri lugha mbalimbali kwa lugha ya Kiswahili
- d. TUKI ilitoa kamusi mbalimbali kwa lugha ya Kiswahili
- e. TUKI iliendesha semina kwa kushirikiana na wadau wengine kama UNESCO

Matatizo ya TUKI

- a. Uhaba wa fedha wa kuendesha shughuli zake
- b. Uhaba wa vifaa vya kuendesha shughuli zake kwa mfano mitambo ya uchapishaji, vinakilishi n.k
- c. Uhaba wa wataalamu wa kizalendo kwa mfano Waalimu, Maprofesa n.k
- d. Ukosefu wa sera madhubuti za serikali juu ya kuendesha au kuendeleza lugha hii ya Kiswahili.

Baraza la Kiswahili la Taifa (BAKITA)

Baraza hili liliundwa mnamo mwaka 1967 kwa sheria ya Bunge namba 27. Majukumu ya BAKITA ni kama yafuatayo;

- a. Kukuza maendeleo ya matumizi ya Kiswahili fasaha katika wizara mbalimbali na pengine kwa watu binafsi
- b. Kushirikiana na vyama na vyuo katika nchi yetu vinavyohusika na ukuzaji wa Kiswahili
- c. Kutoa jarida la Kiswahili linaloongeza matamshi sahihi ya maneno ya Kiswahili
- d. Kulinda na kutoa tafsiri sahihi za maneno ya Kiswahili
- e. Kusaidiana na mashirika mbalimbali yenye nia ya kukuza na kueneza Kiswahili hapa nchini. Kwa mfano UNESCO
- f. Kusaidia serikali na Taasisi zake na watu wengine wenye nia ya kutunga vitabu vya Kiswahili kwa mujibu wa lugha ya kiswahili
- g. Kujishughulisha na ukuzaji wa misamiati ya Kiswahili
- h. Kuendesha mijadala kuhusu matumizi sahihi ya maneno ya lugha ya Kiswahili
- i. Kufanya uchunguzi kuhusu matumizi sahihi ya lugha ya Kiswahili
- j. Kuthibitisha usahihi wa lugha ya Kiswahili katika miswada mbalimbali inayotarajiwa kuingia katika lugha ya Kiswahili vitakavyotumika kiserikali

Mafanikio ya BAKITA

- (a) Imefanikiwa kutoa vitabu vya Istilahi za kisayansi kwa lugha ya kiswahili kwa mfano Istilahi za kiuchumi, Kemia, Biolojia, Fizikia, Jiografia.
- (b) BAKITA imefanikiwa kuendesha vipindi mbalimbali radioni na kwenye runinga vinavyohusu lugha ya kiswahili
- (c) Imeendelea kuhakiki ufasaha wa lugha ya Kiswahili katika miswada inayotarajiwa kuwa vitabu na kutoa ithibati
- (d) Imefanikiwa kuendesha warsha mbalimbali na makongamano kwa mfano kwa waalimu au wajuzi kuhusu lugha ya Kiswahili
- (e) Imeendelea kufanya tafsiri za maandishi mbalimbali kutoka kwenye Taasisi za serikali na watu binafsi
- (f) Imekuwa ikitoa majarida na vitabu mbalimbali vinavyoelezea mambo kadhaa yanayohusu lugha ya Kiswahili.

Idara za BAKITA

- (a) Idara ya Tafsiri
- (b) Idara ya Uchapishaji
- (c) Idara ya Sarufi na Ithibati
- (d) Idara ya kusanifu lugha

Taasisi ya Kiswahili na Lugha za Kigeni (TAKILUKI)

Taasisi hii ilianzishwa mwaka 1979 na inafanya kazi chini ya mdhamini wake mkuu Wizara ya Elimu Zanziba. Majukumu au shughuli zake ni kama zifuatazo;

- a. Kufundisha kwa kiswahili sanifu wageni wote wanaofika nchini Zanziba
- b. Kufanya utafiti kuhusu lahaja mbalimbali na fasihi simulizi ya Kiswahili
- c. Kutoa mafunzo kwa watumishi wa serikali ili kukuza ujuzi wao wa lugha ya Kiswahili kwa ujumla kwa kuwawezesha matumizi sahihi ya kiswahili
- d. Kutoa mafunzo ya lugha za kigeni kwa watu nchini Zanziba
- e. Kukusanya na kuchambua fasihi simulizi ya visiwa vya Unguja na Pemba.

Mafaniko ya TAKILUKI

- (a) Imeendelea kufundisha lugha ya kiswahili na lugha za kigeni kwa watu mbalimbali
- (b) Inaendelea na inazidi kufanya utafiti kuhusu lahaja mbalimbali za lugha ya kiswahili na fasihi simulizi
- (c) Imeendelea kukusanya na kuchambua fasihi simulizi ya visiwa vya Unguja na Pemba

Chama cha Kiswahili cha Afrika (CHAKA)

Chaka kiliundwa mnamo mwaka 1978 katika semina ya Kimataifa iliyofanyika katika Chuo Kikuu cha Dar – es – salaam.

Madhumuni ya mwanzo ya chama hiki yalikuwa ni kukuza na kueneza Kiswahili katika Bara lote la Afrika. Pia kililenga kuleta umoja katika nchi za Afrika kwa kutumia lugha za asili za Bara la Afrika.

Wajumbe wa CHAKA walikutana tena katika semina nyingine iliyofanyika mwezi septemba 1983. Wajumbe hao waliyoka katika nchi za Tanzania, Uganda, Kenya, Zanziba, Rwanda, Komoro na Zaire (DRC)

Wengine walitoka kwenye taasisi za utangazaji kama vile; All Radio India, RTD, BBC, Radio Rwanda n.k

Semina hiyo ilizungumzia mbinu za ukuzaji wa lugha ya kiswahili na kukitaka CHAKA kutekeleza mambo yafuatayo;

- a. Kuandaa mikutano na warsha mbalimbali ili kusanifu Istilahi za Kiswahili badala ya jukumu hilo kuachiwa Tanzania peke yake.
- b. Kusamabaza Istilahi hizo ziliteuliwa ili zitumiwe na watu wa kawaida hasa wale wanaojishughulisha na ukuzaji wa lugha ya Kiswahili nje na ndani ya nchi.
- c. Kutumia mitindo unaopendekezwa na washirika la kimataifa la usanifishaji wa Istilahi ilikuwa na kiwango cha kimataifa .
- d. Kuanzisha jarida mahususi ambalo litaongelea masuala yote ya usanifishaji wa lugha ya Kiswahili na pengine kujadili kimataifa taasisi mbalimbali zitazojishughulisha na kukuza lugha ya kiswahili kama vile UNICEF na UNESCO.

Changamoto za CHAKA

- Uhaba wa fedha
- Baadhi ya nchi zilianza kujitoa katika umoja huu au uanachama
- Kutokuwepo na utashi wa kisiasa wa kutunga sera madhubuti za kukuza lugha ya Kiswahili
- Ukosefu wa wataalamu wa lugha ya Kiswahili kwa kiwango cha kimataifa
- Kuingia kwa nguvu ya ukoloni mamboleo

Taasisi ya Elimu ya Watu Wazima (TEWW)

Taasisi hii ilianza mwaka 1963, kama chombo cha kutoa masomo ya jioni kwa wananchi. Taasisi hii pamoja na kufundisha masomo mengine kwa kushirikiana na idara ya Elimu ya watu wazima imejishughulisha sana katika kufundisha stadi za kusoma na kuandika Kiswahili kwa watu wazima kama mbinu ya kufuta ujinga. Mwanafunzi anapojifunza kusoma na kuandika papo hapo hapo anajifunza maarifa fulani, chakula bora n.k

Mafanikio ya TEWW.

- Kutoa masomo ya jioni kwa watu wazima katika stadi za kusoma na kuandika Kiswahili kama mbinu ya kufuta ujinga hapa nchini.
- Kutoa masomo kwa njia ya posta kwa kidato cha kwanza hadi cha sita katika somo la Kiswahili.
- Kuanzisha maktaba na makao makuu ya Taasisi ambayo huwasaidia wanafunzi kupata vitabu na majarida mbalimbali ya Kiswahili.
- Kuanzisha idara ya Kiswahili ya Kiswahili ya kuwaelekeza wataalamu wa kigeni huko Morogoro, ili waweze kufanya kazi zao bila matatizo hapa nchini.
- Kuanzisha idara ya mafunzo ya elimu ya watu wazima (EWW) ambapo wanafunzi kutoka Tanzania na nje ya nchi husomea Diploma ya Elimu ya watu wazima.

Idara ya Kiswahili - Chuo Kikuu cha Dar- es- salaam

Idara hii ilianza mwaka 1970 baada kuanzishwa Chuo kikuu cha Dar es salaama. Lugha itumikayo kufundishia masomo ni Kiswahili. Wanafunzi hupanuliwa mawazo katika nadharia mbalimbali za isimu, muundo wa Kiswahili, fasihi ya Kiswahili na matumizi ya lugha kwa ujumla.

Kazi kuu ya Idara hii ni kutayarisha waalimu na wataalamu wenye shahada katika somo la Kiswahili ili waweze kufundisha katika shule za sekondari na vyuo vya elimu ya taifa. Moja ya mafanikio ya Idara hii ni kwamba, tangu ianze Imetoa waalimu wengi wenye shahada ya Kiswahili wanaofundisha Kiswahili shuleni na vyuoni. Vilevile imetoa waalimu wenye shahada ya pili, tatu na waliofikia uprofesa.

Moja ya tatizo kubwa la idara hii ni uhaba wa waalimu na fedha. Hali hii imesababisha idara ishindwe kuwasomesha watu wengi, hasa kwa shahada ya pili na ya tatu.

Umoja wa Waandishi wa Vitabu Tanzania (UWAVITA)

Umoja huu ulianzishwa mwaka 1974, na ulikuwa na madhumuni mbalimbali yakiwemo:

- (i) Kuwahimiza watu kuandika mada mbalimbali za Kiswahili.
- (ii) Kuwasaidia waandishi chipukizi, ikiwa ni pamoja na kuwafundisha jinsi ya kuandika masuala mbalimbali yahasuyo lugha na fasihi
- (iii) Kujishughulisha na kukuza na kukitangaza Kiswahili katika vyombo vya habari kama vile redio, televisheni na magazeti.
- (iv) Kutetea maslahi ya waandishi wa Tanzania na kuwaunganisha pamoja
- (v) Kubuni na kuendesha miradi ya uandishi, uchapaji na uchapishaji
- (vi) Kuelimisha wananchi juu ya umuhimu wa kusoma, uandishi wa vitabu na sanaa zinazoambatana nazo kwa njia ya redio, televisheni na magazeti.

UWAVITA pia huendesha semina na warsha mbalimbali. Kwa mfano, tarehe 26 hadi 29 Oktoba, 1987, ilifanyika semina Dar es Salaam. Matokeo ya semina hiyo ni kuchapishwa kwa kitabu cha Fasihi, Uandishi na Uchapishaji (1993)

Chama cha Usanifu wa Kiswahili na Ushairi Tanzania (UKUTA)

Chama hiki kiliundwa tareeche 29 Machi, 1959 kilichojulikana kama Chama cha Washairi wa Kiswahili. Chama hiki kiliundwa mjini Dar es Salaam na wapenzi wa lugha ya Kiswahili na Ushairi wa Tanganyika.

Malengo ya UKUTA

- (i) Kulinda, kuhifadhi na kustawisha lugha ya Kiswahili, ushairi na utamaduni wake.
- (ii) Kufanya kazi zitakazostawisha Ushairi kuwa sehemu ya mitaala ya Kiswahili nchini na nje ya nchi na kukuza Kiswahili kwa kuzingatia lugha za Kibantu
- (iii) Kuhamasisha kuamsha ari na kuwasaidia watu wanaotaka kuwa mafundi wa lugha ya Kiswahili katika taasisi za elimu na jamii kwa ujumla.
- (iv) Kuhamasisha na kuamsha ari za wale wanaotaka kutunga vitabu vya fani mbalimbali za elimu kwa lugha ya Kiswahili na vya ushairi na kutafuta njia za kuchapisha kazi zao.
- (v) Kutunza, kulinda na kutangaza kazi za Kiswahili zilizotungwa na watunzi waliokwisha kutangulia mbele za haki.
- (vi) Kusimamia matumizi sahihi na sanifu ya lugha ya Kiswahili na kukosoa na kuelekeza pale lugha ya Kiswahili inapokosewa ili matumizi sahihi ya Kiswahili yabaki katika unyoofu wake
- (vii) Kushirikiana na taasisi nyingine za ndani na nje ya nchi yetu katika kukiendeleza Kiswahili.

Taasisi ya Elimu Tanzania (TET)

Taasisi hii ilianzishwa mwaka 1966, ilijulikana kama Taasisi ya Ukuzaji wa Mitaala na kazi zake ni:

- (i) Kutayarisha muhtasari wa masomo ya shule ya msingi sekondari na vyuo vya elimu ya taifa.
- (ii) Kutayarisha na kuongoza semina mbalimbali kwa ajili ya waalimu ili kuwawezesha kufundisha vyema lugha ya Kiswahili.
- (iii) Kutoa mwongozo kuhusu utahini wa somo la Kiswahili kidato cha nne na cha sita kwa kushirikiana na Baraza la Mitihani.
- (iv) Kutarisha vitabu vya kufundishia masomo ya shule za msingi, sekondari na vyuo vya Ualimu.

Mafanikio ya Taasisi ya Elimu

- ❖ Kuandaa vitabu vya kufundishia Kiswahili sekondari kama vile Kiswahili Kidato cha 1-4 (1996)
- ❖ Kuandaa muhtasari wa masomo mbalimbali hapa nchini likiwemo somo la Kiswahili katika ngazi mbalimbali hapa nchini
- ❖ Kutoa vitabu vya muongozo kuhusu ufundishaji wa lugha ya Kiswahili

Baraza la Mitihani la Taifa (BAMITA)

Lengo la chombo hiki ni kutahini Kiswahili kwa viwango mbalimbali hapa nchini, kama vile shule za msingi, sekondari na vyuo. Mpaka sasa, BAMITA limefanikiwa hadi kiwango cha kidato cha sita na Stashahada. Aidha, limefanikiwa kutoa vitabu kama vile “Damu imemwagika na Paulo! Paulo! Na “Zaka la damu” Vilevile linatoa vitabu vyenye maswali ya mitihani ya nyuma kama marejeo kwa wanafunzi, vikiwemo vya maswali ya Kiswahili.

BAMITA bado halijaanza kutahini kwa kiwango cha shahada ya chuo Kikuu.

Wizara ya habari, vijana utamaduni na michezo

Wizara hii huratibu shughuli zote za ukuzaji wa lugha ya kitaifa. Kabla ya kufutwa kwa idara za sanaa na lugha, wizara ilikuwa ikiwatumia maafisa wake walioko mikoani ambao walikuwa wakitoa ushauri kwa waandishi chipukizi kwa kushirikiana na kamati za lugha zilizoko mikoani. Hali kadhalika maafisa wa lugha walikuwa kiungo baina ya wizara na vyama mbalimbali vya ukuzaji wa lugha kama vile UKUTA. Kutegemea hali ya kifedha, maafisa wa lugha hao waliendesha warsha mbalimbali za lugha ya Kiswahili.

KISWAHILI NCHINI KENYA NA UGANDA

KENYA

Tumeona kuwa hali nchini Kenya haikuwa nzuri sana kwa upande wa ukuzaji wa lugha ya Kiswahili. Serikali ya kikoloni iliendesha kampeni ya siasa ya ubaguzi kwa kuweka matabaka ya kikabila. Katika elimu, kulikuwa na shule za kikabila ambazo zilitumia lugha za kikabila kufundishia, na kulikuwa na mitihani mitatu ya kuingilia sekondari. Aidha, kuna ushahidi unaosema kuwa, Kiswahili kilifundishwa katika shule za Kiafrika na Kiarabu peke yake.

Baada ya Uhuru mwaka 1963, juhudi mbalimbali za kukuza na kueneza Kiswahili zilichukuliwa na serikali katika vipengele mbalimbali vya maisha baada ya Uhuru.

Baadhi ya vipengele hivyo ni:

- ❖ Siasa – Kiswahili kinatumika katika shughuli mbalimbali za Kisiasa hasa katika harakati za ukombozi.
- ❖ Vyombo vya habari – Kupitia matangazo yake kwa lugha ya Kiswahili, vyombo hivi vimesaidia na vinasaidia katika kukuza na kueneza lugha ya Kiswahili. Kenya broadcasting corporation (KBC), Kenya Television Network (KTN)
- ❖ Kuundwa kwa vyombo vinavyokuza na kueneza Kiswahili – Baada ya uhuru, vyombo mbalimbali viliundwa katika kukuza na kueneza lugha ya Kiswahili nchini Kenya. Vyombo hivyo ni: Chama cha Kiswahili nchini Kenya, Chama cha Kiswahili cha Taifa (CHAKITA) n.k
- ❖ Uchapaji wa vitabu na kamusi- Mfano wa vitabu ni kama vile; misingi ya “Sarufi ya Kiswahili (2004),” “Sarufi fafanuzi ya Kiswahili (1999)”
- ❖ Dini- Kiswahili kinatumika katika mahubiri ya dini mbalimbali.
- ❖ Hamahama ya watu – Kitendo cha watu kutoka sehemu moja kwenda sehemu nyingine imesaidia sana katika kukuza na kueneza lugha ya Kiswahili.

- ❖ Kuteuliwa kuwa lugha ya Taifa – Kitendo hiko kilisaidia sana katika kukuza na kueneza lugha ya Kiswahili.
- ❖ Elimu - Kupitia mfumo wa elimu katika shule zao. Kiswahili kilikua na kuenea lugha ya Kiswahili.

Sababu zilzochangia kudumaa kwa Kiswahili nchini Kenya

Sababu kuntu zilzochangia kudumaza kukua na kueneza lugha ya Kiswahili nchini Kenya ni kama zifuatazo;

- Uwepo wa makabila shupavu nchini Kenya. Kama vile Maasai, Wakikuyu, Wajaluo na Wakamba. Makaba haya yaliofia kupokea lugha hii kwa dhati kwasababu ilionekena itaatiri lugha zao za asili na utamaduni wao. Hivyo waliendeleza zaidi lugha za kikabila.
- Uwepo wa mbuga za wanyama (Tsavo) na misitu minene nchini Kenya. Hali hii ilichangia uwepo wa wanyama wakali kama vile simba, chui, duma, fisi n.k. Wanyama hawa walizuia watu kupita kwa miguu pamoja na wataalamu wa lugha hii toka sehemu moja kwenda nyingine. Hivyo basi jambo hili lilipelekea kudumaza maendeleo ya Kiswahili.
- Sera mbovu za Utawala wa Kikoloni. Nchini Kenya lugha ya mawasiliano ilikubaliwa kadri mazungumzo fulani yanavyofanyika. Lugha ya kiingereza ilipewa kipaumbele ikifuatiwa na lugha za kikabila kuliko Kiswahili.
- Lugha ya Kiswahili ilipigwa marufuku nchini Kenya. Kama lugha ya kufundishia. Hivyo lugha za kikabila ziliruhusiwa na sera ya kikoloni kama lugha ya kufundishia shuleni kwa masomo yote isipokuwa kiingereza. Hivyo hali hii ilidumaza sana lugha ya Kiswahili.
- Serikali huru ya Kenya haikuchukua jitihada zozote katika kukikua na kukieneza. Kiswahili nchini Kenya licha ya kuwepo kwa mchakato wa kukiendeleza polepo
- Kiswahili hakikupewa nafasi kutumika katika vyombo vya habari nchini Kenya. Jambo hili lilidhoofisha sana kukua kwa lugha hii.
- Wakenya walichukulia lugha ya kiswahili kama lugha duni yaani lugha ya kutumiwa na watu wa chini kwa sababu Kiswahili kilikuwa kikitumiwa na watumwa hivyo ilikuwa lugha ya kitumwa.

KISWAHILI NCHINI UGANDA

Nchi ya Uganda iko mbali na ukanda wa Pwani ya Afrika Mashariki kuliko Tanganyika na Kenya hivyo ilichukua muda mrefu kwa Kiswahili kufika huko kuliko nchi nyingine. Nchini Uganda Kiswahili kiliingia nchini humo karne ya 19 hii ilitokana na misafara ya waarabu ambao walifika kwenye makao makuu ya Mfalme Kabaka wa Buganada. Lengo la misafara hiyo ilikuwa ni kutafuta fursa mpya ya kufanya biashara pamoja na kueneza dini ya kiislamu. Hata hivyo lugha ya Kiswahili haikufaulu sana kuwa na mashiko kutokana na changamoto mbalimbali.

Wageni walofika Uganda mara nyingine walikuwa ni Wamisionari kwa mfano White Fathers na Church Missionary Society. Wamisionari hawa walifanya kila juhudi kupinga matumizi ya Kiswahili kwa sababu kilihusishwa na biashara ya utumwa na dini ya kiislam hivyo walikipiga marufuku.

Uwepo wa kabila shupavu la Baganda nalo lilidhoofisha kwakiasi kikubwa kuenea kwa lugha hii nchini Uganda, chini ya Kabaka. Kwa hiyo nalo lilichangia kudhoofisha kwa lugha hii.

Kundi la tatu la wageni walioingia nchini Uganda walikuwa ni waingereza. Waingereza nao waliingia katiika mjadala kuhusu lugha gani itumike kama lugha rasmi nchini Uganda. Hatimaye 1930 serikali ya Kiingereza ilipitisha Kingereza kuwa lugha rasmi nchini Uganda. Hivyo Kiswahili nacho kilidumazwa.

Hata hivyo Kiswahili kilitumika kidogo sana miongoni mwa vikosi vya kijeshi jambo hili nalo lilizidi kuwekea doa kukua kwa kiswahili. Hii ni kwa sababu baadhi ya askari wasio waaminifu waliwafanyia ukatili mbaya kitendo hiki nacho kilichukuliwa kama lugha ya kikatili.

Kwa ufupi sababu za jumla zilizochangia kudhoofisha kwa maendeleo ya kiswahili nchini Uganda ni kama vile;

- Kuchelewa sana kuingia nchini Uganda hadi karne ya 19.
- Lugha ya kiswahili ilihusishwa na na dini ya Kiislamu.
- Kuwepo kwa kabila shupavu lenye kuamini mila za Kabaka
- Kutopewa kipaumbele na utawala wa kikoloni na utawala wa waingereza.
- Lugha ya kiswahili ilionekana lugha duni lugha ya tatu na ya kitumwa
- Serikali huru ya Uganda ilikumbatia kiingereza zaidi kama lugha ya Taifa kuliko Kiswahili hadi leo.
- Watu wa Uganda (Baganda) walikiona kiswahili kama lugha ya kitumwa
- Uwepo wa matumizi makubwa wa lugha za kibantu au kikabila nchini Uganda nao ulidhoofisha lugha hii.

Swali:

1. Kiswahili kilikuwa nchini Tanzania kuliko Kenya na Uganda

MACHAKU, MENGISTU

MACHAKU, MENGISTU